

A részletekben az ördög

Marsilio Ficino: *Három könyv az életről*

Fordította Frazer-Imregh Monika, Budapest, Szenszár Kiadó, 2023,
364 oldal

Marsilio Ficino (1433–1499) firenzei humanista orvos, teológus, filozófus, asztrológus életének nagyobbik részében a Medici-ház körében az emberi tudás kiteljesedését szolgálta: ókori görög szerzők műveit tanulmányozta és fordította latinra, emellett saját gondolatait is megfogalmazta. Az utóbbi ténykedésének gyümölcse az 1489-ben Firenzében nyomtatásban napvilágot látott *De Vita* című, három önálló értekezését összefogó gyűjtemény, amely magyarul *Három könyv az életről* címmel, Frazer-Imregh Monika fordításában jelent meg, a Szenszár Kiadó 2020-ban elindított *Bibliotheca Hermetica* című sorozatának negyedik részeként.

A tetszetős külsejű, 364 oldalas kiadvány fülszövege a reneszánsz kori tudós munkáját orvosi életmód-tanácsadó műként ajánlja, hozzátéve, hogy a szórakoztató stílusban írt könyv, amely receptekben is bővelkedik, megjelenésétől kezdve századokon át nagy népszerűségnek örvendett. A rövid ismertetőben még szó esik a kiadvány magyar vonatkozásáról is: Ficino, akinek Niccolò Machiavelli „a platonikus filozófia második atyja” címet adományozta,¹ a harmadik traktátust az asztrológia iránt élénken érdeklődő Hunyadi Mátyásnak ajánlotta.

Az értekezések struktúrája szinte mindenben megegyezik: az első (*Az egészséges élet*) és a harmadik könyv (*Miként nyerhetünk életet az égtől*) huszonhat fejezetet, a második könyv (*A hosszú életről*) húsz fejezetet tartalmaz. Mindhárom írást szerzői ajánlás vezeti be (az első értekezéshez két ajánlás is készült). A traktátusok sorát két rövidebb apológia zárja, amelyekben a tudós szerző barátai támogatását és segítségét kéri az asztrológia és a mágia témájában írt munkáját várhatóan elítélő egyházi támadások kivédéséhez. A továbbiakban még Amerigo Corsini (1442–1501) kortárs humanista és költő *Epigramma Ficino három könyvéhez Az életről* című, a gyűjtemény megjelenését üdvözlő verse olvasható.

A gyűjteményt a fordító írásai foglalják keretbe. Frazer-Imregh Monika a korabeli orvostudomány, filozófia, asztrológia kutatója, több Ficino-mű magyar nyelvű változata

is neki köszönhető. Bevezetőjéből megtudhatjuk, hogy a ficinói alkotás értelmezéséhez nélkülözhetetlen az asztrológia és a mágia fogalmi- és hitrendszerének minimális ismerete. Ezt követően a három szöveg keletkezési körülményeiről és tartalmi jellemzőiről tájékozódhatunk. Ez után (jegyzetekkel bőségesen megtűzdelt) fogalommagyarázatok, részletes ismertetések adnak biztos támpontokat a traktátusok feldolgozásához és megértéséhez – hasonló fogódzók az értekezések fejezeteiből sem hiányoznak. Így betekintést nyerhetünk, például, a szellem és a világszellem XV. századi fogalommagyarázataiba, általánosabb képet kaphatunk az asztrológia tudományáról, annak korabeli megítéléséről, Firenzében és a toszkán humanista fellegvárban összegyűlt asztrológusok tevékenységéről, közelebbről megismerkedhetünk a négy testnedvvel, a „kegyosztó” bolygók működésével és szerepével, rácsodálkozhatunk a természeti mágiára és annak előzményeire, sőt még a talizmánmágia mibenlétére is. A kötet záró részében található a forrásokot és a szakirodalmi tételeket külön csoportba rendező bibliográfia és a függelék, amelyben Ficino jegyzetekkel kiegészített részletesebb életrajza olvasható.

Tehát a magyar fordítás nem csupán közli a – hétköznapinak semmi esetre sem tekinthető – alkotást, hanem többféle eszközzel igyekszik az olvasót támogatni annak feldolgozásában. A rövidebb tanulmányok és/vagy a lábjegyzetek fontos észrevételeket, lényegi magyarázatokat, az adott kérdést nagyobb kontextusba helyező kiegészítéseket közölnek, valamint további elmélyülésre lehetőséget adó szakirodalmi munkákat ajánlanak. A témájuk és nyelvezetük miatt hasonló mértékben sokrétű textusok feldolgozása az említett támogatások többsége nélkül szinte lehetetlen vállalkozásnak bizonyulna az érdeklődők számára. Ugyanakkor a tudományos igényű forma választása egy szöveg közléséhez rendszerint azt eredményezi, hogy csökken a kiadvány olvasóinak tábora. A kísérő tanulmányok és magyarázatok, a lábjegyzetek nagy száma (ez utóbbiból csak a Ficino-műben 483 darab fordul elő)

¹ Az 1526-ban írt *Istorie fiorentine* című munkájában (VII. könyv 6. fejezet).

alighanem riasztó mértékűnek tűnik azok számára, akik a kötetben az életmódra vonatkozó javaslatokat, recepteket és azoknak a mindennapi gyakorlatba való átültetési lehetőségét keresik, vagyis akiknek a fülszöveg böngészésekor leginkább az „életmód-tanácsadó”, az „asztrológia” vagy a „szórakoztató stílus” kifejezések ragadják meg a figyelmüket. Azonban a szöveghez fűzött kiegészítések és magyarázatok valóban hasznára válhatnak mind azoknak, akiknek a fülszövegben a „reneszánsz”, „Hunyadi Mátyás”, „orvos”, „teológus”, „filozófus” kifejezések ragadják meg a képzeletüket, azaz, akik a témának a korabeli művelődéstörténeti, tudománytörténeti vagy az olasz–magyar kapcsolatokban megfigyelhető vonatkozásaiban szeretnének jobban elmélyülni – végső soron az értekezéseket Ficino is tudós társainak szánta. Ugyanakkor a kötet – minden jó szándéka ellenére – többségük számára csalódást fog okozni, ugyanis sajátosságai miatt akadályokat állít a valódi ismeretszerzés elé. Ebben az írásban ezek közül csak a legfontosabbak említésére nyílik lehetőségem.

A könyvben, például, nem találtam arra vonatkozó információt, hogy a magyar fordítás melyik Ficino-kiadás (vagy kiadások) alapján készült: az impresszum feltünteti, hogy „a fordítást az eredetivel összevetette Vassányi Miklós”, arról azonban nem szól, hogy melyik szöveg lenne az „eredeti”. A bibliográfia források jegyzékében Ficino műveire vonatkozóan a bázeli kiadású (latin nyelvű) *Opera omnia* (1576) szerepel, emellett a szakirodalom részben egy angol fordítás (C. V. Kaske – J. R. Clark, 1989) és két olasz nyelvű verzió (A. Biondi – G. Pisani, 1991; A. Tarabochia Canavero, 1995) látható. A kérdés több tekintetben is jelentőséggel bír: például azért, mert minden fordítás egyben interpretálásnak is tekinthető, amelynek során előtérbe kerülhetnek a célnyelvi közösség történelmi, kulturális stb. szokásait is szem előtt tartó szövegátalakítások. Vagyis egy fordításra épülő (újabb) fordítás akár jelentős mértékben eltérhet az eredeti tartalomtól. Az 1489-es firenzei editio princeps alapján (amelynek kiadó-tipográfusát, Antonio Miscominit a magyar kötet sajnos nem nevezi meg) számos kéziratos és nyomtatott példány is napvilágot látott, latinul és más nyelvekre lefordítva (utóbbiak közül elsőként 1505-ben a német nyelvű változat jelent meg), amelyek kisebb-nagyobb mértékben tartalmaznak szövegeltéréseket. Például az editio princeps alapján készült díszes kódexben (amelyben a harmadik értekezés előtt az eredetileg Hunyadi Mátyásnak címzett ajánlás is olvasható)² az első traktátus huszonötödik (a kódex 35v-36v lapjain található, számozást nem viselő) fejezetének címe: *Memoria*

hebetis atque obliuionis remedia (a magyar fordításban: *A tespedtség és a feledékenység*). Az 1566-ban Lyonban Gulielmus Rovillius (Guillaume Rouillé) nyomdájában (eredeti nyelven) készült példányban, ezzel szemben, ugyanez a fejezet (immáron számozott formában) a *De hebetudine atque obliuione* címet viseli. A különbség itt természetesen nem mérvadó, de szemléltető erővel bír.

Visszatérve a fordítás alapjául szolgáló művet érintő dilemmához: a magyar verzióban a „cucurbitula” szóhoz fűzött lábjegyzetben olvasható (215. oldal, 334. jegyzet), hogy a szó jelentését mindkét olasz fordítás ugyanabban a formában váltja ki – az észrevétel alapján tehát arra gondolhatnánk, hogy az olasz kiadások adták a magyar változat kiinduló textusát. Ennek azonban legalább két részlet is ellentmond. Az egyik a fordítónak a Ficino-tanítvány, Filippo Valori (1456–1494) családnevére épített, tévedésen alapuló szójátéka a Hunyadi Mátyáshoz címzett ajánlásban, amely szerint a valori szó jelentése „erős” lenne. Az olasz valore főnévi alak (többes számban: valori) a mai olasz köznyelvben is élő „érték”; (irodalmi) „bátorság, merészség”; (ritka) „lelkierő” jelentésben a kései latin valere „képes (valamire), ér (valamit), erős” ige főnévi derivátumából (valor-, -oris) került át az olaszba, ahol melléknévi származéka a (suffixummal képzett) valoroso alak „értékes”, „bátor” jelentésben. Az olaszban jelzői szerepben használatos még az ige jelen idejű participiuma is (valente) „értékes” jelentésben. A másik ok, ami miatt nehezen elképzelhető, hogy a fordítás az egyik vagy mindkét olasz verzióra épülne, a „paradicsommag” szó előfordulása a magyar változatban: „...egyenek a következő készítményből, amelyben legyen [...] egy uncia salátamag, fél drachma paradicsommag, ugyanennyi sáfrány...” (I. könyv, 24. fejezet: *Az alváshiány*, 96. oldal). Ismert ugyanis, hogy a Dél-Amerikában őshonos vadparadicsom (*Solanum racemigerum*) Európában a XVI. század elején először Spanyolországban jelent meg, és onnan került át Itáliába, ahol nemesített fajtái (*Solanum lycopersicum*) ma is az olasz konyha egyik legfontosabb alkotóelemének számítanak. Az olaszoknak a paradicsommal kapcsolatos attitűdjét mutatja az a tény is, hogy Pármában múzeumot nyitottak a tiszteletére.³ De az olvasó szemé talán nem is ezen a kultúrtörténeti „bakin” akad meg, hanem a szöveget tovább olvasva a következő mondatnál jön zavarba. A szerző a fentebb sorolt anyagok feldolgozására (a többi hozzávalóval együtt) ugyanis a következő eljárást javasolja: „Oldd fel és főzd össze ezeket az összetevőket mákszirupban” (96. oldal). Habár a XV. század utolsó harmadában létező vadparadicsom magja (Ficino az első értekezést 1480-ban írja) több szemszögből is kü-

² A kódex digitális formában is elérhető, például: https://www.loc.gov/resource/gdcwdl.wdl_11614/?sp=1&st=image

³ A múzeum honlapja: <https://pomodoro.museidelfibo.it>

lönbözhetett a mai paradicsomfajták magjától, elég nehéz elképzelni, hogy milyen eljárással lehetett (volna) feloldani a szóban forgó magot egy sűrű szirupban. A magyar „oldd fel” pontos megfelelője a korábban említett latin verziók (amelyekben a kérdéses összetevő természetesen nem fordul elő) dilue „oldd fel” alaknak, az adott kontextusban azonban – feltéve, hogy ragaszkodunk a paradicsommag jelenlétéhez az összetevők között – szemantikai diszkrpanciát okoz, ami például az „elkever” vagy „elegyít” ige alkalmazásával elkerülhető lett volna. De ezzel persze nem oldódott meg a rejtély: hogyan került a paradicsommag a készítmény hozzávalói közé.

A magyar szövegben más nyelvi zökkenőkre is felgyelhetünk, például még ugyanebben a (24.) fejezetben a fenti készítmény alkalmazását tárgyaló részben a fordítás a kezelendő betegekről szólva, minden magyarázatot mellőzve, egyes számra vált: „kend be a homlokukat és a halántékukat [...]; szagoltass velük sáfrányt [...]; zsongítsd el füleit [...]; gyakran mosd a fejét a következő fürdővízben...”. Máshol a furcsa, idegenszerű mondat szerkesztés és/vagy szórend okoz értetlenséget: „Az asztrológusok ugyanis úgy vélik, hogy ez mint úgymond a világ születésének évfordulója, szerencsés kezdetet ad, legalábbis arra az évre vonatkozóan, a várható eseményeknek” (267. oldal). Több helyen pontatlan a szóhasználat: például a „Ficino érett megfontolás után a papi hivatal választása mellett dönt” (349. oldal) mondatban szerencsésebb lenne az „érett” jelző helyett az „alapos” használata, emellett a „hivatal” helyett a „hivatás” illik az adott kontextusba. Vagy a „Ficino [...] hosszú tíz éven át elmélkedett...” (ugyanott) megfogalmazás helyett a magyar nyelvben a „tíz hosszú éven át” szerkezet használatos. Olykor a helytelen központosítás miatt kényszerülünk arra, hogy újra elolvassuk az adott passzust: „Jók a szárnyashúsok [...] s az állatok szervei közül különösen az agy, az édesalma, a körte, az őszibarack...” (74. oldal).

Nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy a kiadvány különböző részeiben hivatkozott művek közül mintegy 40 (!) tétel (monográfiák, tanulmánykötetek, tanulmányok) címléírása egyáltalán nem szerepel a bibliográfia részben. Ezek között előfordulnak olyan közlemények is, amelyekre a fordító több alkalommal hivatkozik

(például a „Havas 1991” négy lábjegyzetben is olvasható (18–22. oldal), ugyanakkor nem tartozik hozzá címléírás a kötet végén), de akad olyan is, amelyet saját maga jegyez (lásd „Frazer-Imregh 2022d” (16. oldal), miközben a bibliográfia csak a „Frazer-Imregh 2022a, 2022b” tételek címléírását tartalmazza). A hiányosság okaira a könyvben nem derül fény, az eljárás sajnálatos módon nem szolgálja a közölt információk hitelességét.

Végezetül a kötetnek egy másik metódusáról érdemes szót ejteni, amely közvetve kapcsolódik az előbbi problémakörhöz is. Az impresszum szerint a jegyzeteket és a tanulmányokat a fordító írta. Ennek ellenére több lábjegyzetes magyarázat vagy kiegészítés végén, zárójel között, a szerkesztőre utaló bejegyzés olvasható („A szerk.” formában) – erre legtöbbször a harmadik, az asztrológiát a középpontba állító traktátus lapjain találunk példát (több mint hatvan alkalommal). A szerkesztői annotációk többsége önálló hozzászólás, és csupán egy kisebb hányaduk kapcsolódik a fordító jegyzeteihez; tartalmuk szinte minden esetben asztrológiai témájú, ami nem meglepő, hiszen írójuk az asztrológia és az asztrológiatörténet kiváló ismerője. Kiegészítései, észrevételei, magyarázatai ugyanakkor csak néhány esetben jelölik meg az információk forrását; ennek következtében – az előbbieken már szóba került hitelességi kérdésen felül – az olvasó számára legtöbbször rejtve marad az is, hogy az adott észrevétel a korabeli vagy a modern kori ismeretek alapján értelmezi-e a ficinói szöveget.

Az előzőekben illusztrált hiányosságok természetesen nem Marsilio Ficino alkotását, hanem annak egy kevésbé sikerült verzióját jellemzik. Meglátásom szerint kár lenne veszni hagyni a kötet létrehozása érdekében befektetett temérdek munkát, hiszen a gyűjtemény értekezései a reneszánsz kori tudós sajátos gondolatait közvetítik, ezenfelül művelődés- és tudománytörténeti adatokat is kínálnak az olvasók számára, amelyekből a mai kor embere értékes ismereteket szerezhet. Habár jelen formájában a magyar változat csak korlátozottan alkalmas a ficinói eszmék és az említett adatok tanulmányozására, a gyűjtemény egyedülálló tartalmi értékei miatt feltétlenül érdemes lenne ezen a helyzeten változtatni.